

Чтожь за пожиток с тых пастырей без-христа-приходных ¹ и владущих, коли не имьют силы ничтоже добро ниже за свое спасение сотворити ниже о прочихъ спасению промыслити?

І на підкріплення духу і розвеселення земляків приходить Вишенському на думку — розповісти їм про унію «под притчею жартовного обычая» — в стилі Герасима Смотрицького та інших сучасних сатириків.

Бо тежь нас Скарга в своїх аеро-вымыслных книжкахъ укориль, иж ² мы — Русь — словенскаго языка не разумьемъ Что либо послушаеть, с тых речей о унії к вамъ выображенной ³,— если правду глаголетъ, яко бы мы своего словенскаго языка не знати и нерозумѣти мѣли ⁴ (л. 247).

Зазначу, що списує він сю жартовну притчу й простою мовою (в нашій копії вона, як звичайно, місцями послов'янена, я, наскільки се можливо, стараюсь вернути оригінальні вирази). Насамперед жартом слов'янщить слово «унія» в «юная» і починає.

В. Начало о унії и притча жъ о вѣрѣ —

По словенскому языку называется «юная», молодая Прето я васъ, православныхъ ⁵ перестерегаю и напоминаю ⁶, абы есте пилне и вседушне от тоє молодое стерегли и не ⁷ лакомили на ню! Хотяже заправды она естъ яко молода будучи, образомъ красна и чюдна, разумомъ хитра и мудра обычаемъ, вельми оздобнѣ убрана и всѣми способы на любовь свою притягнути миролюбную мысль уготована Предся вы не лакомте ся на тую молодую вѣру, иже держите ся старые вѣры! Хотя же естъ образомъ шпетна й нельпа; разумомъ глупа и не хитра, обычаемъ проста, ветха, не убрана и ни мало не позорна, а навѣтъ и брыдка ⁸,— еднако жъ я вамъ ражу тоє старое и шпетное вѣры держати, а от юной стеречи ся!

А тоє чем и для чего? Для того — причину вам скоротивши рѣчь скажу. Иж ⁹ естъ юная вѣра шаленая и непостоянная, хотя же красно на прелесть лакомыхъ утворена Иж ⁹, разумѣйте, от стихий мира и челоуѣческаго мудрования и вынальзку ¹⁰ вымышлена Старая паки вѣра хотя же естъ шпетна, не позорна, але досытъ нам на томъ вѣдати, коли естъ статечна ¹¹, грунтовна, неподвижна и от Христа фундатора основанна (248)

Предо теды ¹² не лакомте ся — вамъ православнымъ мовлю ¹³,— и не ревнуйте и не прагните от юной ни единыя корысти албо ползы за спасение в совѣтахъ духовнаго разума искати Когда же за правду вѣдаемъ, иж ²

¹ Ркп безхристоприходныхъ

² Ркп : иже

³ Тут дещо у Гол пропущено,— воно й справди не зовсім у порядку.

⁴ Ркп имѣли

⁵ У Гол додано ще христіанъ

⁶ Ркп навоспоминаю

⁷ Ркп . на

⁸ Ркп бритка

⁹ Ркп иже

¹⁰ Винаходу

¹¹ Ркп станечна

¹² Ркп Притомъ тогда, друк престо

¹³ Ркп : глаголю.

его, юная не маеть¹ хотя ж² она от простоты правовѣрія и тѣснаго пути евангельскаго, от матере — от старыя вѣры отторгши ся и на широкий гостинець вѣка сего (роскоши насытити ся прагнуци) выскочивши хитрует, мудрует, бует, хвалит ся, возносит ся, скачетъ и играет¹

Тому ничему от юныя дѣмому, правовѣрныи, не дивуйте ся Таковъ бо есть и законъ своевольный с-под ярма тѣснаго и крестоноснаго и прискорбнаго житія и³ пути вѣдущаго во живот вѣчный выламавши ся и выскочивши буети, шалѣти, бѣсовати ся Бо тежъ и наставниковъ бѣсомудренныхъ воздушныхъ, поднебесныхъ духовъ тая юная и шаленая маеть¹, и ними правима ѿ обладана есть, теды⁴, творить яко хочеть⁵ Вы жъ, правовѣрныи, свое спасеніе в старой и благочестивой вѣрь добрыми дѣлы и побожным животом будуйте (Побожне, досить шаблонне закінчення в слов'янській мові, пропускаю).

По сій притчі автор дає свое поучення в сій дражливій справі (Г), що його займала останні роки: яка має бути православна школа і наука в протиставленні погибельній, диявольській науці латинській Се маленький трактатець, на одну друковану сторінку (л. 250):

По семь по простотѣ нашего благочестія вѣры, боячи ся, жебы есте дѣти свои хитростію и ересію латинскою не отрули⁶ и не поморили, залецаю вам православным правовѣрную школу, и пораду даю, чого ся учити имѣють, штобы⁷ дѣти ваши спасли (ся) и по вас благочестіе задержали, и христанство своей вѣры не стратили

В первыхъ ключь, или грецкую или словенскую грамматику (роз. буквар) да учат

По грамматичъ же во мѣсто лживое диалектики⁸ (з бѣлого черное, а з черного бѣлое претворятя учащее) тогда⁹ учать богомолѣбного и праведнословесного часословца

Во мѣсто хитрорѣчныхъ силогизмъ и велерѣчивое реторики — тогда учать богоугодно-молѣбный псалтырь

Въ мѣсто философи — надворное¹⁰ и по воздуху мысль разумную скитати ся зиждущее — тогда учать плачивый и смиреномудривый охтайкъ, а по нашему церковнаго благочестія догматы — осмогласникъ

Таже конечное и богоугодное преспяніе¹¹ в разумъ — дѣльное богословіе, тогда учат святую евангельскую и апостольскую проповѣдь, с толкованіемъ простымъ, а не хитрымъ не слухи (рѣчь упрямудривши токмо¹²), чесати словомъ проповѣдным¹³, але¹⁴ силу Духа святого влагати в слышащихъ сердца (Тут провѣщання Павла, як то люди «от простой истины слухи отвратятъ», і пояснення: «Еже наша Русь пострада и отступленіемъ от вѣры

¹ Ркп имѣеть

² Ркп · хотя то

³ Ркп и, друк на

⁴ Ркп тогдаже

⁵ Ркп хочеть

⁶ Ркп : отравили

⁷ Ркп : чтобы

⁸ Ркп диалектиты

⁹ В ркп тогда бо

¹⁰ В ркп надворнѣ

¹¹ Ркп : предспяніе

¹² Надавши можливо мудрый видъ словам

¹³ Тут знов випад проти «казнодѣв», як вище.

¹⁴ Ркп : или

лакомячи ся на поганского красномовного Аристотеля и на вавилонскіе страсти музыки» I по сім Къ своимъ ученическимъ, слѣдъ проходити хотящимъ¹ что да учать, поки возвращаю ся).

Таже во евангельской проповѣди мысль напасши, и до прочихъ книгъ богословію тезоименитыхъ² касай ся, и всяко писаніе богодухновенное проходи — которое мысль отъ благочестивое вѣры не розвращаетъ, але и овшем³ — смиренномудрию учить

А если бы хотѣл, возлюбленный любомудрче, и надворное мудрости хитрость увѣдати, не возбраняет ся у нашихъ, в церкви мѣсто имеющихъ, то есть в Соломоновыхъ Притчахъ, Премудрости, Екклесіастъ, Сираху, и прочихъ старозаконныхъ сьновно-образныхъ⁴ и к истиннь посылающихъ с пророческими предвозгласи, и тамъ, любимый брате, поглумися и забавляй, тоцю до поганскихъ учителей и до латинское хитрослов(но)е лжи не ходи,— бо вѣру згубиш!

По сім відігритім рецепті Скорини⁵ Вишенський в гарній формі дає програму задуманої православної енциклопедії; заповідає для неї для вжитку в школі свої писання і нібито посилає разом з сим:

Д. А иж⁶ з сего краю. горы, пустыни, чаши, былія, травы цвѣтнорастущаго зеля,— не имѣхъ вамъ что другое подарку послати, только умысливъ и азъ от своеє простоты, и глупства словянского языка, православное вѣры⁷ три словесные цвѣточки, которыхъ за великую любовь, юже к вашему благочестію имам, вашей милости посылаю Ся же цвѣточки за приклад или образ учеником (навыкнути, ревновати и прагнути за спасение добродѣтель хотящимъ) зъло потребные

Первый цвѣточокъ⁸ Древо зовомое разумное, философія, не поганского учителя Аристотеля, але⁹ православныхъ, Петра и Павла.

Другій цвѣточокъ Церковцу, в которой о учтивости оное писмом коротко изображено есть

Третій цвѣточокъ Маленькую пѣсенку церковную, которой зрозумѣвше¹⁰ богорозумную мысль, от сладости николи же пѣти не престанеишь.

Тые цвѣточки, прошува съ, от мене завдячне приметъ, и сами воню зъльною¹¹ от них себе облагодухайте, и дѣти свои запаху насладити ся принудьте,— да всѣ чувства ваши благочестіемъ пахнуть — Господи даруй, аминь!

За тым порадую вам, православным, даю. поревнуйте по своей благочестивой и православной вѣрѣ, а найбільше по своемъ спасенні, жебы бѣгъ живота (вѣка сего в забавѣ) ходатай вамъ былъ спасенію, а не погибели. Збудуйте одну книгу, з друку выданьемъ. Которая есть первое: огорода благочестію, заступаючи всякій благочестивый помыслъ, абы не выходилъ отвнуръ православные мысли на дворѣ за огороду самомиънною думою,

¹ Ркп : хотящихъ

² До богословія приналежнихъ

³ Ркп овсемъ.

⁴ Що як тинь(сѣнь) дають образъ будучихъ, новозавѣтнихъ подій і дають про нихъ «предвозгласія» пророків

⁵ Див вище

⁶ Ркп : иже

⁷ Три джерела відповідають трьомъ «цвѣточкамъ».

⁸ Ркп тут і далі цвѣточик

⁹ Ркп или

¹⁰ Ркп зразумѣвше

¹¹ Ркп дѣльною.

гдѣ звѣрь ереси живеть и слабоумныхъ на свою прелесть восхищаєтъ и пожираєтъ

Вторая сила и мощъ тоє книги покров мир и ¹ тишину всякую зверху от троицнаго божества дарующъ, абы воздушныхъ духовъ розумъ лживый (по власти князя тмы вѣка сего) благочестиваго помысла не омрачивъ от православные вѣры не отвлекъ и от живота Бога службы до мертвого вѣку сему угрожающаго не отлучилъ своєю бурною хмарою, дождевиднымъ пролитемъ мечтателнаго мнимонія, нападающаго квалтомъ ² не на правовѣрно основанный умъ который коли с тоє вѣдомостю ³ остережешъ, того всего не постраждетъ

Той же книзь имя быти имѣет соборникъ, то єсть зобраные всѣ таємници невѣдомые разныхъ часовъ альбо справованые, (альбо) реченые от Христа Спасителя или ученикъ его — святыхъ апостолъ или святыхъ богоносныхъ отецъ Толк и разум о всем порядку церкви православные до всего цѣлого року в словѣхъ раздѣленныхъ (обходячи круг годишный) на едно злучити ⁴ надлежитъ И будет книга Соборник, надъ которую нѣсть потребнѣйшее в нашей церкви, и без нее якоже ⁵ глава без очей ничтоже видѣти или вѣдати не можем — Коли придетъ святого день ⁶, альбо честь праздника? что за таємници албо потѣхи в себѣ имѣеть? ⁷ Початок же той книзь от мытаря и фарисея до всѣхъ святыхъ недѣльными ступенями наукъ тягнетъ А до тоє штуки 12 праздниковъ господскихъ и богородичны с выборнѣйшими святыми заучити потреба по типуку — которые бдѣние имѣють

Отож если схочете, и ревнуете о том совѣтъ, дайте нам глас, и поможемъ вам своимъ трудомъ на тоє дѣло А если не хочете, творѣте ж и спасайте ся яко знаете. болшей до вас справы не имамы!

А если бы есте рекли кто коштъ тотъ на тоє подоймет, когда же убогимъ, или единому не вомѣстно — На тоє вамъ отповѣм добрый способ еврейского разума общій слог ⁸ в карвань! Кто вдовица нищетою — двѣ лепте, шелюгъ, полгроша А кто довольнѣйшій или панъ — золотый, десять, а наветъ и сто за общую ползу и за свое спасение Ничтоже бо дорожшее нѣтъ отъ душа, и в то бы тоє дѣло быти могло ⁹.

Кінець кінем ся організація складки на видання, може, найбільш интересне в сім проекті! Се прояв нового життя: громадського, міщанського, виробленого в умовах міського життя, призвичаєного орудувати збірними коштами колективу. Самий же проект видання «Соборника» був настільки малоактуальний, що, мабуть, так і не збудив у нікім більшого інтересу, і з ним пропали «цвіточки» Вишенського. В сім збірнику писань, що ми тепер маємо, їх нема; досить правдоподібно здогадуються, що вишенаведені слова Вишенського, властиво, треба розуміти як обіцянку чи намір прислати ті «цвіточки», для проектованого збірника, і як той план відклику не знайшов, то він тих цвіточків і не написав.

¹ Ркп: и миръ

² Ркп. квалтовъ.

³ Ркп. вѣдомосту.

⁴ Ркп.. злутити.

⁵ Ркп: яже

⁶ Ркп. дня

⁷ В друк. пропушено.

⁸ Складку.

⁹ Ркп. л. 251-4, Голубев с. 74—5.

По сім наступає сама та «Зацадка мудрого латинника з глупим Русиним в дискусію, или попросту рекши: в гаданіє или бесѣду»². Починається вона доволі дотепно, з темпераментом, імітуючи бундючного польського диспу-танта:

Е. Мудрого латинника вопрос. «Прежде — для чего глупы и нерозумни есте небожента Русинцы, иж³ не хочете до нас приступити, жебы есмы были одно — где есть зродло⁴ разуму и науки, чего вы не имѣете?» Глупого Русина отвѣт «Для того, ласкавый и мудрый латинниче, есмо глупы, бо есмо апостола Павла ученицы Тот бовѣм нас тоє глупости научилъ, абы смы были дѣти⁵ научивъ». Который самъ когда з мирского старозаконного ревнивого и сварливого разуму вызув ся⁶ заразъ учинив ся глупымъ по разсужденію мудрости свѣта сего» і т д

Наступає стільки разів повторене у Вишенського проти-ставлення правовірної простоти лживій мудрості поганських учителів: Аристотеля й інших, і по сім мудрий латинник уже питання не поновляє, — «конець зацапць и отвѣту мудраго з глупымъ»⁷. У автора не знайшлося енергії розвинути далі сю тему в справжній діалог, хоч би так, як свого часу він зробив се в апології чернецтва, і він по сім переходить до відповіді Скарзі, — а насамперед дає передмову-пояснення.

Ж. Тут небезітересне оправдання автора, чому він так спізнився з своєю відповіддю і не прочитав книги Скарги своєчасно⁸. Пояснює, що він тоді проходив свій «подвигъ», а Григорій Синаїт, звисний учитель аскетизму, котрого ми вже згадували з сього боку, наказує «на подвиг изшедшему» стерегтися всякого читання: не тільки еретичних писань, але і православні книги облишити, — й читати тільки «Ісусову молитву» і спиняти в собі всякі помисли.

Бо не до чужихъ плетокъ челоуѣку забава и опыть, коли в своемъ дому бѣда ся дѣеть Такъ же и убогому иноку не до прѣня еретического упражненіе, коли бси помыслы перевертають, и тьло на похоти грѣхолюбные розжигаютъ. Але до своєї бѣды тогда мыслная забава (л. 262).

Се єдиний в тім роді образок аскетичного погляду, дано-го аскетом же, вірним прихильником сеї доктрини, — даний

¹ Ркп. с

² Заголовок у ркп тут на л. 254 повторений вдруге.

³ Ркп. иже

⁴ Жерело

⁵ Ркп. быти, в друк пропущено

⁶ Ркп. вызув я

⁷ В ркп.: «загадць» і «отвѣтъ» л. 258, Гол с 79.

⁸ «Бо есми еє ажъ до сего часу не читалъ» (л. 261 — с 81). Сі слова, очевидно, треба розуміти так, що Вишенський не прочитав книги Скарги, як вона вийшла першим разом, 1577 р., — бо тоді він дійсно починав свій аскетичний подвиг, а не в 1590-х роках (друге видання), — коли він уже пройшов свою «пробу».

в побутових рисах, а не в тій формі поучення і пропаганди, як ми звичайно його стрічаємо.

На самій полемі з Скаргою, що йде далі дебаті про папський примат, обороні слов'янської мови, критиці латинської церковної науки, — не буду ширше спинятись. Єсть тут чимало з православного становища влучного, навіть дотепного, але неглибокого, і без того вогню безпосереднього почуття, що давніше надавав красоту і неглибоким гадкам автора. Вишенський, напр, влучно підносить тут, що латинники вимагають не стільки віри в Христа, скільки віри в папу, і книга Скарги написана в славу папи, а не Христа. В доказ спасенності слов'янської церкви вказує на велику силу святих — «в Великій Росії» і в Києві, а латинській науці закидає, що вона виховує не побожність, а зарозумілість і пиху:

Того николи же, Скарго¹, показати не можешъ, абы (з) школы латинское и науки смиренный и нищий духом² выйти имъ, только все оной блаженной³ наукъ сопротивници — горды, величавы, пишны, надуты, пружно⁴ (и) славолубцы, хелпливы⁵, велеръчивы, самохвальны, фарисеи⁶ возносливы, лжелубцы, клеветницы, правдоненавистницы, потварнцы, всѣх укорители, а себе за лучших разумьющи

Попушай⁷ только себе⁸, Скарго, — ты еси первый ученик школы латинской — не вси ли⁹ плоды тые гнилые¹⁰ и погibelны въчною смердяще в тебѣ гнѣздо имъють¹¹ Божіе во всѣхъ¹¹ оболжилъ¹² и потопилъ¹³, а себе сколь тълмъ выславилъ! Над правдою лжи сидѣти и владѣти усудилъ и декретовалъ!

Проклятая то таковая, пекельного зродла науки, школа! Которая ни единого ученика на спасеніе до царства небеснаго годнымъ быти не породит и не научитъ, але¹⁴ всѣхъ студентовъ своихъ в погibelь въчную посылаетъ!

Што ми хвалишъ, Скарго, латинскаго костела школы, коли в ней неть учителя Христа ани Петра ани Павла и прочихъ учениковъ Христовыхъ за спасеніе учащихъ, але блазнители, поганцы, Аристотели, з другими волхвы и еретики, Оригены и другіе тому подобные начальствуютъ и всѣмъ костеломъ латинскимъ радятъ и владють²

¹ В ркп тут і нижче скорого

² В ркп тут «насець», може — богоносець² (у Гол нема)

³ Себто Христовій і апостольській

⁴ Порожно

⁵ Хвальки (польське)

⁶ Ркп фарикъ

⁷ Ркп попушай

⁸ Ркп тут і нижче себѣ

⁹ Ркп на воили, Гол. пропустив.

¹⁰ Ркп: гнилье

¹¹ Ркп с всѣхъ, Гол совсѣмъ

¹² Ркп оболжилъ

¹³ Очевидно, пол *obeŕzi* і *poterŕi*

¹⁴ Ркп тут и нижче. или